

**Arnaldo Venditti**, *Le chiese bizantine di Capri* (σελ. 513—530).

Ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει δύο ναοὺς τῶν ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰώνων τοῦ Κάπρι καὶ παρατηρεῖ ὅτι εἰς αὐτοὺς διακρίνεται κατὰ τρόπον σαφῆ ἡ βυζαντινὴ ἐπίδρασις καὶ ὅτι οἱ ναοὶ αὐτοὶ δύνανται νὰ ἐνταχθοῦν θαυμάσια εἰς τὸν κύκλον τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας.

Ὁ ἀξιόλογος οὗτος τόμος διανθίζεται μὲ πολυαριθμοὺς εἰκόνας καὶ σχέδια καὶ ἀποτελεῖ ἀναμφισβητήτως μίαν ἐκ τῶν πλέον σπουδαίων ἐκδόσεων τοῦ Σικελικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Νοελληνικῶν Σπουδῶν.

ΑΘ. ΚΟΜΙΝΗΣ

\* \* \*

**ΕΡΡΙΚΟΥ ΑΝΤ. ΣΚΑΣΣΗ**, *Ἱστορικὴ Γραμματικὴ τῆς Λατινικῆς γλώσσης*. Ἐν Ἀθήναις τ. 1ος 1969, σελ. XXX + 401, τ. 2ος, 1972—1975, σελ. 403—702.

Προῖον πολλοῦ μόχθου, μακρᾶς διδακτικῆς πείρας, ἐνδελεχοῦς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ ἐξαιρέτου συνθετικῆς ἱκανότητος ἀποτελεῖ τὸ πρόσφατον ἔργον τοῦ καθηγητοῦ Ἐρρίκου Σκάσση, τὸ ὁποῖον καλύπτει σημαντικὸν κενὸν τῶν λατινικῶν γραμμάτων παρ' ἡμῖν.

Ἀκαταπόνητος ἐρευνητῆς καὶ πιστὸς θεράπων τῆς Λατινικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας ἐκ νεότητος αὐτοῦ ὁ συγγραφεὺς οὐδόλως ἐθεώρησε τὴν λόγῳ ὀρίου ἡλικίας ἀποχώρησιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἐνεργοῦ διδασκαλίας ὡς τέρμα τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ δραστηριότητος. Ἀντιθέτως τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ φόρτου τῶν διδασκτικῶν καθηκόντων ἐθεώρησεν ὡς ἀφετηρίαν νέας καὶ ἐντονωτέρας πνευματικῆς καὶ συγγραφικῆς δραστηριότητος. Ὁριμος καρπὸς μακρᾶς καὶ γονίμου ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης εἶναι ἡ Ἱστορικὴ Γραμματικὴ τῆς Λατινικῆς γλώσσης, ὁ δεῦτερος τόμος τῆς ὁποίας προσφάτως ἐξεδόθη.

Ὁ πρῶτος τόμος περιλαμβάνει τὸ Φθογγολογικὸν (σελ. 3—50), τὸ Ἐτυμολογικὸν (σελ. 51—74) καὶ τὸ Τυπικὸν (σελ. 75—401).

Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὁ σ. περιλαμβάνει τὰ νεώτερα γλωσσολογικὰ πορίσματα ὡς πρὸς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, συγκρίνει συχνάκις λατινικὰ γλωσσικὰ φαινόμενα πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἢ καὶ νεώτερα ἑλληνικὰ, γενικῶς δὲ παρακολουθεῖ τὰς σημειωθείσας προόδους εἰς τὸν τομέα τῆς συγκριτικῆς γλωσσολογίας.

Δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν μελέτην τῶν ἔργων τῶν δοκίμων συγγραφέων, τοὺς ὁποίους διεξέρχεται διεξοδικῶς, ἀλλ' ἐξετάζει συστηματικῶς τὴν γλῶσσαν τῶν ἐπιγραφῶν, ὡς καὶ κείμενα τοῦ μεταγενεστέρου λατινισμοῦ. Διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἔργου τοῦ ὁ κ. Σ. ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὸ τεράστιον γλωσσικὸν ὕλικὸν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς λατινικῆς γλώσσης μέχρι περίπου τοῦ 600 μ. Χ.

Μὲ τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν σχολαστικότητά ὁ σ. χωρεῖ εἰς ἐξαντλητικὴν ἐξέτασιν καὶ ἀνάλυσιν τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων ἀντλῶν ἐκ τοῦ ἀστειρευτοῦ θησαυροῦ τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ χρησιμοποιοῦν τὴν κλασικὴν καὶ τὴν νεωτέραν βιβλιογραφίαν. Εἰς τὸ φθογγολογικὸν προβαίνει εἰς διεξοδικὴν ἀνάλυσιν τῶν γλωσσικῶν φαινομένων παρέχων συνάμα εἰς πολλὰς περιπτώσεις τὴν κλεῖδα διὰ τὴν πληρεστέραν κατανόησιν τοῦ Τυπικοῦ.

Εἰς τὸ Ἐτυμολογικὸν ἐξετάζεται μεθοδικῶς ἡ παραγωγή καὶ ἡ σύνθεσις μὲ πλῆθος παραδειγμάτων καὶ ἀναλόγων φαινομένων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς.

Τὸ κύριον μέρος, τὸ Τυπικὸν, περιλαμβάνον συστηματικὴν ἀνάπτυξιν τῶν μερῶν τοῦ λόγου μετ' ἀναφορᾶς εἰς τὴν μορφήν καὶ τὴν ἐτυμολογίαν τῶν λέξεων, μετὰ παραλλήλων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῶν ἰαπετικῶν γλωσσῶν, μετὰ μνείας

τῶν ἀρχαϊκῶν τύπων, ἐξετάζει εἰς βάθος τὰ κυριώτερα τῶν γραμματικῶν φαινομένων καὶ παρέχει μίαν πλήρη ἱστορικὴν ἀνασκόπησιν τῆς λατινικῆς γλώσσης. Αἱ πυκναὶ ὑποσημειώσεις μετὰ πλήθους παραπομπῶν εἰς τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ τὰ ἐπιγραφικὰ μνημεῖα ἐρμηνεύουσι πληρέστατα τὴν ἐξέλιξιν τῶν γραμματικῶν τύπων, ἡ δὲ ἐκ παραλλήλου μνεῖα τῶν ἀντιστοίχων ἑλληνικῶν τύπων καὶ δὴ καὶ ἐπιγραφικῶν τοιούτων καταδηλοῖ περιφανῶς τὴν συγγένειαν τῶν δύο γλωσσῶν καὶ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐκ παραλλήλου διδασκαλίας αὐτῶν. Ἰδιαιτέρος λόγος γίνεται ἐνιαχοῦ περὶ τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ δημωδῶν τύπων, ἐξετάζονται δὲ καὶ φαινόμενα ἀναφερόμενα εἰς τὴν σύνταξιν, τὸ ὕφος, τὴν μετρικὴν.

Γενικῶς θησαυρὸς πολύτιμος τῆς λατινικῆς γλώσσης περιέχεται εἰς τὰς τετρακοσίας περίπου σελίδας τοῦ α' τόμου.

Ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τοῦ α' τόμου καὶ συνάμα τὴν κλεῖδα διὰ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ πλουσιωτάτου ὕλικου ἀποτελεῖ ὁ β' τόμος τῆς Γραμματικῆς, ὅστις προσφάτως εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος.

Εἰς τοῦτον περιλαμβάνονται Παραρτήματα εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν Γραμματικὴν (ἰδιαιτέραν μελέτην περὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Ἡμερολογίου ἐδημοσίευσεν ὁ σ. εἰς τὸ περιοδικὸν «Πλάτων» τ. ΙΘ', σ. 3—16), προσθήκαι καὶ διορθώσεις, ἐπισημειώματα, πίνακες.

Αἱ προσθήκαι καὶ τὰ ἐπισημειώματα (σελ. 409—468) ἀποτελοῦσι χρησιμώτατον συμπλήρωμα, καθ' ὅσον περιλαμβάνουσι πλῆθος γραμματικῶν τύπων μετὰ τῆς ἐτυμολογίας αὐτῶν εἰλημμένων ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ τῶν ἐπιγραφικῶν μνημείων μετὰ πλήθους παραπομπῶν εἰς τὰ θεμελιώδη συγγράμματα καὶ λεξικά.

Οἱ πίνακες ἀναλυτικώτατοι καὶ μεθοδικώτατοι καθοδηγοῦσι τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν εὔρεσιν τῆς παραγράφου ἢ τοῦ κεφαλαίου, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τοῦ συγκεκριμένου λήμματος.

Εἰδικώτερον περιέχονται πίνακες ὄρων ἑλληνικῶν, λατινικῶν καὶ ξένων γλωσσῶν, ἀρχαίων ἑλληνικῶν, μεταγενεστέρων καὶ νεοελληνικῶν λέξεων, ἰταλικῶν (ἤτοι προρρωμαϊκῶν), ῥωμανικῶν καὶ ἄλλων γλωσσῶν. Πλουσιωτάτος εἶναι ὁ Index verborum (σελ. 496—643), ὅστις ἀποτελεῖ ἀληθῶς λεξικολογικὸν θησαυρὸν ἀνεκτιμήτου ἀξίας περιλαμβάνων πληθὺν λατινικῶν λέξεων, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ τινὰς σπανίας λέξεις ἢ φράσεις μετὰ παραπομπῶν εἰς τὴν οἰκίαν σελίδα τοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας πηγὰς καὶ βοηθήματα, συχνάκις μετὰ ὑποδηλώσεως τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως καὶ μνεῖας ἀρχαϊκῶν καὶ διαλεκτικῶν τύπων.

Τινὲς τῶν λέξεων τούτων, εἰλημμέναι ἰδίᾳ ἐκ Λατίνων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ γενικῶς ἐκ κειμένων τοῦ μεταγενεστέρου λατινισμοῦ, ἀποτελοῦσιν ἅπαξ λεγόμενα ἐνίοτε ἀθησαύριστα ἐν τοῖς νεωτέροις λατινικοῖς λεξικοῖς.

Πίναξ ἐπιστημόνων, Ἑλλήνων καὶ ξένων καὶ ἐκτενὴς βιβλιογραφία κλείουσι τὸ ὅλον ἔργον. Ἡ βιβλιογραφία (σελ. 655—688) περιλαμβάνει τὰς ἀρχαίας πηγὰς καὶ τὰ νεώτερα βοηθήματα, ἐξ ὧν ἠντήλησεν ὁ σ. διὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ ἔργου του. Τὸ πλῆθος τῶν ἐκδόσεων καὶ τῶν φιλολογικῶν συγγραμμάτων, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιήθησαν, μορτυρεῖ τὴν λεπτολόγον, σχολαστικὴν καὶ εὐσυνείδητον ἐργασίαν τοῦ ἀκαταπονήτου ἐρευνητοῦ.

Τὸ σύγγραμμα τοῦ κ. Σκάσση ἀποτελεῖ ἀναμφιβόλως σταθμὸν διὰ τὰ λατινικὰ γράμματα ἐν Ἑλλάδι. Συντεθὲν εἰς μίαν ἐποχὴν, καθ' ἣν παρατηρεῖται, ὡς μὴ ὠφελει, κάμψις τῶν κλασσικῶν σπουδῶν, ἀποτελεῖ τὴν πλέον ἔμπρακτον ἀπάντησιν εἰς τοὺς ἀρνητὰς τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ καὶ δύναται νὰ ἀποβῇ ἡ βάση διὰ τὴν παρ' ἡμῶν ἀναγέννησιν τῶν λατινικῶν σπουδῶν. Τὸ μνημειῶδες τοῦτο ἔργον τοῦ σεβαστοῦ καθηγῆ· οἷ εἶναι μοναδικὸν ἐν Ἑλλάδι καὶ τυγχάνει ἐφάμιλλον τῶν μᾶλλον ἀξιολόγων εὐρωπαϊκῶν συγγραμμάτων τοῦ εἴδους του.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι. ΖΑΓΑΝΙΑΡΗΣ